

Non-cognitive Content in Analysis of Religious Language

Hamed Ghadiri¹

Submitted: 2025.12.18

Accepted: 2026.04.11

Abstract

Do religious sentences have factual content and refer to some religious reality? One answer to this question is formulated in terms of the moderate attitude theory. According to this theory, religious sentences conventionally express both non-cognitive states, such as emotions, and cognitive content, thereby expressing the speaker's religious belief. Michael Scott argues that all attitude theories, including the moderate attitude theory, must provide an account of the attitudes corresponding to religious sentences in a way that be capable of accommodating the distinctions and nuances among such sentences. According to Scott, however, providing such an account poses a serious challenge for these theories, and is more difficult for them than for attitude theories in ethics. In this paper, I argue that, insofar as the moderate attitude theory takes the content of religious sentences to consist of both a cognitive and a non-cognitive component, it can assign the explanatory burden of accounting for the distinctions among the diverse and varied religious sentences to the cognitive component. Thus, either the moderate attitude theory does not face Scott's challenge in the first place, or, if it does, it can readily meet it. I further argue that this formulation of the moderate attitude theory does not diminish the value or significance of the non-cognitive component in the content of religious sentences.

Keywords

religious language, attitude theory, non-cognitivism, Michael Scott

Extended Abstract

Introduction

Whether religious utterances possess cognitive content stands as one of the foundational questions in contemporary philosophy of religion. Standard responses have historically divided into cognitivist accounts, which treat religious utterances as truth-apt descriptions of reality, and non-cognitivist accounts, which analyze religious discourse as expressing non-truth-apt attitudes, emotions, or practical commitments. More recently, hybrid semantic theories have gained prominence by proposing that religious utterances conventionally combine both cognitive and non-cognitive dimensions.

Among these hybrid accounts is Michael Scott's *moderate attitude theory* (Scott 2013, 2015). According to this view, religious sentences conventionally express both cognitive beliefs regarding religious facts and non-cognitive mental states (such as emotions, devotion, or evaluative attitudes). However, Scott himself raises a major internal challenge against attitude-based approaches: because attitude theories appeal to non-cognitive states to explain religious meaning, they must provide an account of attitudes fine-grained enough to accommodate the immense variety and subtlety of religious discourse. Scott argues that this task is far more challenging in religious language than in ethics (Scott 2013; van Roojen 2004).

This paper argues that Scott's challenge rests on a presupposition that moderate attitude theory is not obliged to accept: that the explanatory burden of fine-grained semantic differentiation must fall entirely upon the non-cognitive component. Once the cognitive and non-cognitive components are formally distinguished, Scott's objection either dissolves or imposes no greater burden on religious semantics than it does on moral expressivism.

1. Taxonomy of Religious Content and the Nature of Moderate Attitude Theory

To clarify the debate, Scott outlines several competing paradigms:

1. Face-Value Theory (Pure Cognitivism): Religious sentences function semantically like ordinary descriptive sentences, expressing straightforward beliefs about theological states of affairs.
2. Absolute Non-Cognitivism: Religious utterances lack religious cognitive content entirely, expressing solely emotive, practical, or affective stances (Braithwaite 1975).
3. Religious Expressivism: Sentences express non-cognitive attitudes primarily, carrying descriptive or non-religious content only secondarily.
4. Moderate Attitude Theory: Sentences conventionally express *both* cognitive and non-cognitive content simultaneously.

Scott illustrates this dual structure using Simon Blackburn's analysis of slurs and thick concepts (e.g., *kraut*), where a single utterance conveys both a descriptive proposition and a derogatory non-cognitive stance. By parity of reasoning, a religious claim such as "God is merciful" expresses both a proposition concerning divine mercy and a distinct non-

cognitive orientation toward that theological reality.

2. Scott's Objection

According to Scott, a robust theory of religious meaning must account for the semantic differentiation between fine distinctions, such as “God is merciful” versus “God is generous” (Scott 2013, p. 11). If an attitude theory relies on non-cognitive attitudes to construct meaning, it appears forced to assign a distinct, finely tailored attitude to each distinct theological sentence, leading to an unwieldy and ad hoc taxonomy of mental states.

This paper identifies and distinguishes four possible readings of this objection:

1. The Semantic Differentiation Reading: Can an attitude theory account for why two distinct religious sentences have different meanings?
2. The Contentual Adequacy Reading: Are non-cognitive attitudes sufficiently rich to match the conceptual complexity of theological assertions?
3. The Theoretical Economy Reading: Does accommodating this diversity require an implausibly bloated taxonomy of non-cognitive states?
4. The Positive Account Reading: What positive characterization can be given to the non-cognitive component if it is not sentence-specific?

3. The Moderate Attitude Theory and the Differentiating Role of Content

The paper demonstrates that Readings 1, 2, and 3 share a flawed presupposition: they assume that the non-cognitive component must independently execute the work of semantic differentiation. Under moderate attitude theory, this assumption is gratuitous.

We can model the semantic content of any religious sentence S as an ordered pair consisting of a cognitive component (C) and a non-cognitive component (NC):

$$\text{Content}(S) = \langle C, NC \rangle$$

Consider the two sentences:

- S_1 : “God is merciful” $\rightarrow \langle C_{\text{merciful}}, NC \rangle$
- S_2 : “God is generous” $\rightarrow \langle C_{\text{generous}}, NC \rangle$

Since two ordered pairs $\langle a_1, b_1 \rangle$ and $\langle a_2, b_2 \rangle$ are distinct if and only if $a_1 \neq a_2$ or $b_1 \neq b_2$, the difference in cognitive truth-conditions ($C_{\text{merciful}} \neq C_{\text{generous}}$) is fully sufficient to guarantee semantic divergence between S_1 and S_2 . Consequently, the non-cognitive component NC can remain invariant across distinct sentences without threatening semantic individuation.

This model explains why absolute non-cognitivism suffers under the articulation problem while moderate attitude theory is immune: where cognitive content is absent, NC must bear the entire differentiating load; where cognitive content is preserved, semantic differentiation is handled by standard propositional semantics.

4. Moderate Attitude Theory and Some Candidates for the Non-Cognitive Component

Addressing the fourth reading—the demand for a positive, non-trivial account of NC —the paper demonstrates that moderate attitude theory requires only a general, invariant

attitude. Drawing on continental phenomenology and apophatic traditions, plausible candidates include:

- Praising: Following Jean-Luc Marion (2012), praise marks an intentional, non-predicative relation to the divine phenomenon that exceeds conceptual containment.
- Praying: Following Jacques Derrida (1992), prayer operates as an address, commitment, and radical openness toward the transcendent and the unnamable.
- Devotion and Submission: A general stance of worshipful reverence and existential commitment toward transcendent reality.

Any of these unified candidates allows moderate attitude theory to account for the non-cognitive dimension across varied discourses without proliferating ad hoc attitudes.

5. Does Moderate Attitude Theory Marginalize the Non-Cognitive Component?

A critical counter-objection is whether this division renders the non-cognitive component *epiphenomenal*—reducing moderate attitude theory to standard cognitivism with a decorative add-on.

The paper refutes this objection by distinguishing semantic differentiation from explanatory indispensability. The non-cognitive component does not differentiate between individual descriptive contents; rather, it distinguishes *religious discourse as a whole* from merely detached descriptive assertions. While the cognitive component governs truth conditions, the non-cognitive component explains the speaker's practical, existential, and liturgical stance toward the transcendent.

Conclusion

Scott's articulation problem does not undermine moderate attitude theory. By reallocating semantic differentiation to the cognitive component, the theory retains theoretical parsimony, resists reductionism, and preserves the unique hybrid nature of religious language.

محتوای غیرشناختی در تحلیل زبان دینی

حامد قدیری^۱

پذیرش: ۱۴۰۵/۰۱/۲۲

دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۲۷

چکیده

آیا جملات دینی محتوای ناظر به واقع دارند و از واقعیتی حکایت می‌کنند؟ یکی از پاسخ‌های این پرسش در قالب نظریه گرایشی معتدل صورت‌بندی می‌شود. طبق این نظریه، جملات دینی وضعاً هم بیانگر وضعیت‌های غیرشناختی مثل عواطف هستند و هم دارای محتوای شناختی‌اند و باور دینی‌گوینده را بیان می‌کنند. مایکل اسکات معتقد است که همه نظریه‌های گرایشی، از جمله نظریه گرایشی معتدل، باید از گرایش‌های متناظر با جمله‌های دینی تقریری ارائه کنند که بتواند تمایزات و ظرایف جمله‌های دینی را پوشش دهد. اما طبق نظر او، ارائه چنین تقریری چالشی جدی برای آنهاست و در قیاس با نظریه‌های گرایشی در اخلاق، کاری دشوارتر خواهند داشت. در این مقاله، استدلال خواهم کرد که نظریه گرایشی معتدل، از آن حیث که معنای جملات دینی را متشکل از یک مؤلفه شناختی و یک مؤلفه غیرشناختی می‌داند، می‌تواند بار تبیین تمایز جملات متکثر و متنوع دینی را بر عهده مؤلفه شناختی بگذارد، و بدین ترتیب یا با چالش اسکات مواجه نمی‌شود، یا اگر مواجه شود، به راحتی می‌تواند از عهده آن بربیاید. همچنین استدلال خواهم کرد که این صورت‌بندی از نظریه گرایشی معتدل به معنای کاستن از ارزش مؤلفه غیرشناختی در محتوای جملات دینی نخواهد بود.

کلیدواژه‌ها

زبان دینی، نظریه گرایشی، غیرشناختی‌انگاری، مایکل اسکات

۱. استادیار گروه فلسفه، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران. (Hamed.ghadiri@urd.ac.ir)

مقدمه

آیا جملات دینی محتوای ناظر به واقع دارند و از واقعیتی دینی حکایت می‌کنند؟ در پاسخ به این پرسش، رویکردهای مختلفی مطرح شده‌اند که برخی شناختی‌انگار هستند، برخی غیرشناختی‌انگار^۱ و برخی ترکیبی از این دو. در این میان، یکی از نظریه‌ها اجمالاً معتقد است که جملات دینی وضعاً هم بیانگر وضعیت‌های غیرشناختی مثل عواطف هستند و هم دارای محتوای شناختی‌اند و باور دینی‌گوینده را بیان می‌کنند. مایکل اسکات در آثار متعدد خود این رویکرد را نظریه گرایشی معتدل^۲ می‌نامد. نظریه گرایشی معتدل خود نمونه‌ای از دسته‌ای فراخ‌تر از نظریه‌ها با عنوان نظریه‌های گرایشی است (که تفصیل آن در ادامه خواهد آمد).

مایکل اسکات در برخی آثار خود اشاره دارد که عموم نظریه‌های گرایشی (از جمله نظریه گرایشی معتدل) با چالشی مواجه‌اند که در اینجا آن را «چالش تقریر» نامیده‌ام. طبق این چالش، نظریه‌های یادشده از آن حیث که گرایش‌های غیرشناختی را در تحلیل خود دخیل کرده‌اند، باید تقریر و تحلیلی ایجابی از گرایش‌های موردنظرشان ارائه بدهند. او معتقد است که این چالش برای نظریه‌های گرایشی چالشی جدی و «سهمگین» است، اما اشاراتی دارد دایر بر این که سهمگینی این چالش برای نظریه گرایشی معتدل کمتر است. اما آیا نظریه گرایشی معتدل در مواجهه با این مسئله با چالشی جدی روبه‌رو خواهد شد؟ من در این مقاله، تلاش می‌کنم چالش یادشده را تفصیل دهم و خوانش‌های مختلفی از آن ارائه دهم و استدلال کنم که با توضیح بیشتر و شفاف‌تر کردن نظریه گرایشی معتدل، معلوم می‌شود که یا اساساً با چنین چالشی مواجه نیست، یا اگر مواجه باشد، می‌تواند بسیار راحت‌تر از آنچه اسکات ادعا کرده از عهده آن برباید.

برای نیل به این هدف، مقاله حاضر پنج گام اصلی را طی می‌کند: در گام نخست صورت‌بندی مایکل اسکات از نظریه‌های ناظر به محتوای جملات دینی، از جمله نظریه گرایشی معتدل، را معرفی خواهم کرد. این معرفی نسبتاً مفصل خواهد بود، چون التفات به تمایزهای ظریف این نظریه‌ها برای درک گام‌های بعدی این مقاله ضرورت دارد. در گام دوم، مفاد کلی چالش موردنظر اسکات را توضیح خواهم داد؛ اجمالاً چالش یادشده از این قرار است که نظریه‌های گرایشی در حوزه زبان دینی باید تقریری از گرایش‌های موردنظر خود ارائه بدهند، اما ارائه چنین تقریری چالشی جدی برای آنهاست و در قیاس با نظریه‌های گرایشی در اخلاق کاری دشوارتر خواهند داشت. در گام سوم و چهارم، چالش تقریر را در چهار خوانش تفصیل خواهم داد تا استدلال کنم که نظریه گرایشی معتدل، از آنجا که محتوای جملات دینی را متشکل از یک مؤلفه شناختی و یک مؤلفه غیرشناختی می‌داند، یا اساساً با چنین چالشی مواجه نیست، یا اگر مواجه باشد، می‌تواند بسیار راحت‌تر از آنچه اسکات ادعا کرده از عهده آن برباید. در نهایت، در گام پنجم استدلال خواهم کرد که این صورت‌بندی از نظریه گرایشی معتدل به این معنا نیست که از ارزش و اهمیت مؤلفه غیرشناختی کاسته شده؛ چرا که این صورت‌بندی وظایف مؤلفه شناختی و غیرشناختی را تفکیک می‌کند و جایگاه هر یک را در چارچوبی واقع‌بینانه‌تر و منسجم‌تر بازتعریف می‌کند و مشخصاً مؤلفه غیرشناختی نقش توضیح نحوه درگیری عملی، التفاتی و وجودی‌گوینده با مؤلفه شناختی جملات دینی را بر عهده دارد.

۱. محتوای جملات دینی: شناختی یا غیرشناختی؟

یکی از پرسش‌های مهم حوزه زبان دینی پرسش از محتوای جملات دینی است: آیا این جملات محتوای شناختی و

ناظر به واقع دارند یا نه. مراد از این پرسش این است که آیا می‌توان جملاتی مثل «خدا مهربان است» و «خدا کریم است» را مشابه جملاتی مثل «درخت سبز است» و «میز قهوه‌ای است» تحلیل کرد و مدعی شد که در مقام حکایتگری از واقعیت دینی هستند یا باید از حکایتگری آنها دست برداشت و به نحوی محتوای غیرشناختی و غیرناظر به واقع برای آنها در نظر گرفت. این پرسش با پاسخ‌های متعددی از جانب نظریه‌پردازان گوناگونی مواجه شده است. مایکل اسکات، در مقام یکی از متعاطیان حوزه زبان دینی، در آثار متعددی به دسته‌بندی پاسخ‌های گوناگون به این پرسش پرداخته است (Scott 2015, 207-210; 2013, 9; 2022; Moore and Scott 2007, 3-9). (از آنجا که فهم و بررسی نقد او نیازمند التفات به تفاوت‌های ظریف میان این نظریه‌ها است، در ادامه با تفصیل بیشتر به شرح این نظریه‌ها می‌پردازم.)

رویکرد نخست موسوم به «نظریه بدوی»^۴ است که مطابق درک متعارف ما در کاربردهای عمومی زبان عمل می‌کند و هیچ تفاوتی میان زبان دینی و کاربردهای دیگر زبان قائل نیست (Scott 2013, viii). طبق این رویکرد، جملات دینی حاکی از واقعیت‌ها و ویژگی‌های دینی‌اند و وضعاً برای بیان باور گوینده نسبت به آن واقعیات به کار می‌روند. بدین ترتیب، تحلیل جمله «خدا مهربان است» همانند است با تحلیل جمله‌ای مثل «حسن مهربان است» یا «میز قهوه‌ای است»؛ یعنی مدعای گوینده این است که واقعیتی وجود دارد و ویژگی «مهربان بودن» بر «خدا» بار می‌شود. اما این رویکرد با چالش‌هایی مواجه می‌شود که عمدتاً از ویژگی‌های خاص متعلق این زبان برمی‌آید؛ متعلق زبان دینی علی‌الادعا امری متعالی و تجربه‌ناپذیر است و از این حیث با متعلق کاربردهای معمول زبان متعارف تفاوت دارد. بدین ترتیب، برخی بر تجربه‌ناپذیری متعلق زبان دینی تکیه کرده‌اند، و به تبع اصحاب نظریه تحقیق‌پذیری معنا معتقد شده‌اند که جملات دینی از آن حیث که تجربه‌پذیر و تحقیق‌پذیر نیستند، ناظر به واقع نیستند و از واقعیتی حکایت نمی‌کنند (از جمله ایر و بریث‌ویت (Braithwaite 1975)). از سوی دیگر، برخی (مانند اصحاب الهیات تنزیهی مثل آنتونی کنی (Kenny 2005)) با قول به تعالی و مطلقاً دیگری دانستن خدا معتقد شده‌اند که نمی‌توان زبان متعارف را همان گونه که در مورد اشیای معمول به کار می‌بریم، برای توصیف و حکایت این امر متعالی به کار بُرد. در نتیجه، مدعی شده‌اند که میان کاربردهای دینی و کاربردهای معمول و متعارف تفاوت‌هایی وجود دارد و نمی‌توان، طبق نظریه بدوی، جملات دینی را مشابه جملات دیگر تحلیل کرد. بدین ترتیب میان تحلیل «خدا مهربان است» و «حسن مهربان است» تفاوت‌هایی وجود خواهد داشت.

یکی از رویکردهای بدیلی که در پس چنین چالش‌هایی مطرح می‌شود رویکردی است که زبان دینی را به نحوی بیانگر گرایش‌های غیرشناختی می‌انگارد. طبق این نظر، اجمالاً جملات دینی، بر خلاف کاربرد جملات در گفتمان معمول، یا هیچ گونه حکایتگری از واقعیت نمی‌کنند و محتوایشان صرفاً محتوای غیرشناختی است یا آن که علاوه بر محتوای شناختی، نوعی محتوای غیرشناختی دارند. مایکل اسکات این نوع رویکردها را ذیل عنوان کلی «نظریه گرایشی» جای می‌دهد (Scott 2013, 3) و سه نمونه از آن را برمی‌شمارد که شباهت‌ها و تفاوت‌های ظریفی با هم دارند:

دسته نخست نظریه غیرشناختی‌انگار مطلق است که بر مبنای آن جملات دینی حاکی از واقعیت‌های دینی نیستند و فقط گرایش‌های غیرشناختی را بیان می‌کنند. یکی از مهم‌ترین نمونه‌های این نظریه همان نظریه بریث‌ویت (Braithwaite 1975) است که پیش‌تر به آن اشاره‌ای شد. به تبع رویکردهای رایج در پوزیتیویسم منطقی،

بریت‌ویت معتقد بود که ملاک معناداری جملات آن است که به شکل تجربی تحقیق‌پذیر باشند. بدین ترتیب، جملات دینی از آن حیث که به شکل تجربی تحقیق‌پذیر نیستند، پس فاقد محتوای شناختی‌اند و چیزی درباره جهان نمی‌گویند. با این حال، بر خلاف روند رایج در پوزیتیویسم منطقی، او جملات دینی را بالکل کنار نمی‌انداخت و معتقد بود که هرچند این جملات ناظر به واقع نیستند و چیزی درباره جهان نمی‌گویند، اما می‌توانند بیانگر احوالات درونی گوینده باشند. در این صورت، جمله‌ای مثل «خدا مهربان است» نه حکایتگر از واقعیتی دینی، بلکه صرفاً بیانگر این احوال درونی است که «به مهربانی!» یا «من مهربانی را می‌پسندم». طبق این رویکرد، توقع محتوای شناختی از جملات دینی نابجاست و آنها را صرفاً باید به شکل غیرشناختی تحلیل کرد.

دسته دوم نظریه‌ای است که مشابه نظریه پیش‌گفته معتقد است که جملات دینی وضعاً حاکی از واقعیات دینی نیستند و نهایتاً حاکی از گرایش عاطفی گوینده‌اند؛ اما وجه تفاوت آن با نظریه غیرشناختی‌انگار مطلق این است که این امکان را محفوظ می‌دارد که جملات دینی بالعرض متضمن یک ادعای غیردینی ناظر به واقع باشند. برای مثال، جمله «بخشنده‌گی تو اجر الهی دارد» را در نظر داشته باشیم. این جمله از آن حیث که به «اجر الهی» اشاره دارد جمله‌ای دینی تلقی می‌شود. طبق این نظریه، جمله یادشده وضعاً بیانگر گرایش عاطفی قدردانی و مدح نسبت به بخشنده‌گی است و می‌توان آن را این گونه تحلیل کرد: «به بخشنده‌گی» یا «من بخشنده‌گی را می‌پسندم». اما علاوه بر این، متضمن این ادعای غیردینی ناظر به واقع هم هست که «تو چیزی را بخشیده‌ای» و از این حیث حاکی از امری واقعی و قابل صدق و کذب اما غیردینی است (Scott 2015, 209). مایکل اسکات از این نظریه با عنوان بیانی‌انگاری^۵ یاد می‌کند، اما چنین عنوانی تمیز این نظریه از نظریه پیش‌گفته (یعنی نظریه غیرشناختی‌انگار مطلق) را دچار مشکل کند؛ چرا که آن نظریه هم به نحوی بیانی‌انگار بوده است. با این حال، برای تفکیک روشن‌تر آنها می‌توان این جمع‌بندی را داشت که نظریه غیرشناختی‌انگار مطلق محتوای جملات دینی را مطلقاً غیرشناختی می‌داند، اما نظریه بیانی‌انگاری هرچند محتوای آن را غیرشناختی می‌داند، این امکان را هم محفوظ می‌دارد که ممکن است این جملات متضمن یک ادعای غیردینی ناظر به واقع باشند. اما هر دوی این نظریه‌ها از آن حیث که هیچ محتوای شناختی دینی‌ای برای جملات دینی در نظر نمی‌گیرند با هم اشتراک دارند.

سومین دسته نظریه گرایشی معتدل است. طبق این نظریه، جملات دینی وضعاً هم بیانگر وضعیت‌های غیرشناختی مثل عواطف هستند و هم دارای محتوای شناختی‌اند و باور دینی گوینده را بیان می‌کنند (Scott 2015, 210). بدین ترتیب، جمله‌ای مثل «خدا مهربان است»، طبق این نظریه، توأمان هم از عواطف و رویکرد غیرشناختی گوینده حکایت می‌کند و هم از یک واقعیت دینی. اسکات برای روشن‌تر کردن نظریه گرایشی معتدل به مثالی از بلک‌برن متوسل می‌شود. مفاد این مثال به جایی اشاره دارد که با استفاده از واژه kraut (که لفظ تحقیرآمیزی برای اشاره به آلمانی‌ها است) بگوئیم «فلانی kraut است». در چنین کاربردی، وضع واژه چنان است که هم به آلمانی بودن او اشاره شده (مؤلفه شناختی) و هم حس تحقیر نسبت به او بیان شده است (مؤلفه غیرشناختی) (Scott 2013, 6). مهم‌ترین ویژگی‌ای که در این نظریه وجود دارد همانا حضور توأمان محتوای شناختی و غیرشناختی است. به همین دلیل، نظریه گرایشی معتدل تفاوت ظریفی با نظریه بیانی‌انگاری دارد: در این نظریه، معنای متناظر با جملات دینی وضعاً توأمان هم واجد مؤلفه‌ای شناختی است و هم واجد مؤلفه‌ای غیرشناختی. اما طبق نظریه بیانی‌انگاری، اولاً هیچ یک از جملات دینی وضعاً واجد مؤلفه شناختی نیستند، ثانیاً فقط برخی از آنها (و نه همه آنها) به شکل

عرضی متضمن یک ادعای غیردینیِ ناظر به واقع‌اند. در یک نگاه کلی، می‌توان چهار نظریهٔ یادشده (نظریهٔ بدوی، نظریهٔ غیرشناختی‌انگارِ مطلق، نظریهٔ بیانی‌انگار و نظریهٔ گرایشیِ معتدل) را در چارچوب جدول زیر کنار هم نشانند:

عنوان نظریه	امر بیان‌شده به صورت وضعی	امر بیان‌شده به صورت عرضی
نظریهٔ بدوی	واقعیات و ویژگی‌های دینی	-
نظریهٔ غیرشناختی‌انگارِ مطلق	گرایش‌های غیرشناختی	-
نظریهٔ بیانی‌انگار	گرایش‌های غیرشناختی	(در برخی موارد) واقعیات و ویژگی‌های غیردینی
نظریهٔ گرایشیِ معتدل	واقعیات و ویژگی‌های دینی + گرایش‌های غیرشناختی	-

- می‌توان تفاوت این نظریه‌ها را در تحلیل جملهٔ «خدا مهربان است» به این شیوه نشان داد:
- نظریهٔ بدوی: این جمله از یک واقعیت دینی حکایت می‌کند و برقرار بودن ویژگی دینی خاصی برای یک موجود در جهان واقعی را ادعا می‌کند. به همین خاطر، می‌توان این جمله را مثل جملهٔ «حسن مهربان است» تحلیل کرد.
 - نظریهٔ غیرشناختی‌انگارِ مطلق: این جمله بالکل فاقد معنای شناختی است و اساساً برای حکایتگری از واقعیت وضع نشده است، بلکه صرفاً قرار است گرایش غیرشناختی و عاطفیِ گوینده را نشان دهد؛ بدین ترتیب تحلیل آن چیزی شبیه «به مهربانی!» یا «من مهربانی را می‌پسندم» خواهد بود.
 - نظریهٔ بیانی‌انگار: این جمله اساساً برای حکایتگری از واقع وضع نشده و بیانگر گرایش غیرشناختی و عاطفیِ گوینده است. بنابراین تحلیل آن چیزی شبیه «به مهربانی!» یا «من مهربانی را می‌پسندم» خواهد بود. اما ممکن است علاوه بر آن، حاکی از یک واقعیتِ غیردینی هم باشد. البته این جمله از هیچ واقعیتِ غیردینی‌ای حکایت نمی‌کند، اما جملهٔ «بخشندگی تو اجر الهی دارد» از واقعیتِ غیردینیِ «تو چیزی بخشیده‌ای» حکایت می‌کند.
 - نظریهٔ گرایشیِ معتدل: این جمله توأمان هم مؤلفه‌ای شناختی دارد و هم مؤلفه‌ای غیرشناختی. بدین ترتیب، تحلیل این جمله هم از «به مهربانی!» حکایت می‌کند و هم می‌گوید که واقعیتی دینی هست که متناظر با این جمله است و صدق این جمله در برقرار بودن آن واقعیتِ دینی است.
- تا به اینجا، نظریه‌های پیش‌گفته به تفصیل بررسی شد. در ادامه، سراغ چالشی می‌روم که مایکل اسکات برای نظریه‌های گرایشی (از جمله نظریهٔ گرایشیِ معتدل) مطرح کرده است.

۲. نقد اسکات: چالشِ تقریر

اسکات در سه اثر خود (Scott 2013, 11, 2015, 210; 2022) پس از توصیف این دیدگاه‌ها تصریح می‌کند که همهٔ نظریه‌های گرایشی (اعم از غیرشناختی‌انگارِ مطلق، بیانی‌انگار و نظریهٔ معتدل) با چالشِ مشترکی مواجه‌اند: از آنجا که گرایش‌های غیرشناختی را در تحلیل خود دخیل کرده‌اند، باید تقریر و تحلیلیِ ایجابی از گرایش‌های موردنظرشان ارائه بدهند. برای توضیح و تفصیل این نقد، دو جملهٔ دینیِ زیر را مدنظر داشته باشیم:

الف) «خدا کریم است.»

ب) «خدا رحیم است.»

ما به عنوان کاربرِ متعارفِ زبان، در مواجهه با این دو جمله آنها را متمایز از یکدیگر قلمداد می‌کنیم و تفاوت آنها را در ظرافت‌های موجود در معنای «کریم» و «رحیم» می‌دانیم. نظریه بدوی به راحتی می‌تواند این تفاوت‌ها را برای ما توضیح بدهد: طبق این نظریه، هر یک از این جملات حاکی از واقعیتی متناظر با همان جمله است و به سبب تفاوت واقعیت‌های متناظر با آنها، محتوای خودِ جمله‌ها نیز با یکدیگر متفاوت خواهد بود.

اما نظریه‌های گرایشی، از آن حیث که به گرایش‌های غیرشناختی متمسک می‌شوند، باید تحلیلی که از این دو جمله ارائه می‌دهند به گونه‌ای باشد که بتواند این شهود متعارف ما در تمایز و تفاوت قائل شدن بین این دو جمله را تأیید کند. به عبارت دیگر، باید بتواند ظرافت و تنوع موجود در جملات زبان دینی را پوشش بدهند و توضیح بدهند که گرایش متناظر با «خدا کریم است» چه تفاوتی با گرایش متناظر با «خدا رحیم است» خواهد داشت.

در نگاه نخست، به نظر می‌رسد که «به رحمت!» و «به کرامت» دو محتوای گرایشی متفاوتی است که می‌تواند این تفاوت را توضیح دهد. اما اگر به جملات پیچیده‌تر زبان دینی توجه کنیم، دشواری کار عیان‌تر می‌شود. فرض کنید جملاتی شبیه این را داشته باشیم: «خدا رحمت خود را بر بخشی از انسان‌ها و رحمانیتش را بر همه موجودات افاضه می‌کند و هر کسی را که به کرامت الهی گوشه چشمی داشته باشد، در رضوان الهی جای می‌دهد و هر کسی را که از رحمت خدا ناامید شده است در دوزخ جاودان خواهد ساخت.» این جملات همگی جملات دینی به شمار می‌آیند و با توجه به تفاوت‌های ظریفی که دارند، کار نظریه‌های گرایشی در تحلیل آنها دشوار می‌شود.

اسکات برای آن که نقد خود را روشن‌تر کند، بحث از نظریه‌های گرایشی اخلاقی را پیش می‌کشد. طبق نظریه‌های گرایشی اخلاقی، ادعاهای اخلاقی مثل «دروغ نادرست است»، «علی آدم خوبی است» و «راست‌گویی فضیلت است» بیانگر وضعیت ذهنی غیرشناختی از جنس تأیید و مدح یا رد و ذم است و همین وضعیت‌ها هستند که محتوا و معنای ادعاهای اخلاقی را شکل می‌دهند (van Roojen 2004). اسکات معتقد است که نظریه‌های گرایشی اخلاقی نیز با چالش مشابهی مواجه خواهند بود، اما به آسانی می‌توانند از عهده آن بربایند؛ چرا که می‌توانند تکرر و تنوع جملات اخلاقی را ذیل دو دسته تحسین و تقبیح یا مدح و مذمت جا بدهند و تحلیل سراسری از گرایش‌های متناظر با جملات اخلاقی ارائه بدهند. در مقابل، محمول‌های دینی به این اندازه مشخص و مرزگذاری‌شده نیستند و نظریه‌های گرایشی در زبان دینی نمی‌توانند به راحتی از پس آن بربایند (Scott 2013, 11).

با این توضیح، می‌توان چالش موردنظر اسکات را (که آن را «چالش تقریر» نامیده‌ام) این گونه صورت‌بندی کرد: نظریه‌های گرایشی در حوزه زبان دینی، به عنوان یکی از لوازم تبیین خود، باید گرایش‌های موردنظر خود را به گونه‌ای تقریر کنند که بتوانند تمایزات و ظرافت‌های جمله‌های دینی را پوشش دهند، اما ارائه چنین تقریری چالشی جدی برای آنهاست و در قیاس با نظریه‌های گرایشی در اخلاق، کاری دشوارتر خواهند داشت.

در این نقد، باید به دو نکته توجه داشت: اولاً اسکات همه مصادیق برشمرده نظریه‌های گرایشی را با چالش یادشده مواجه می‌داند، هرچند اشاره می‌کند که «سه‌مگینی» این مسئله برای نظریه گرایشی معتدل کمتر است؛ ثانیاً کار همه مصادیق برشمرده نظریه‌های گرایشی در حل این چالش را دشوارتر از کار نظریه‌های گرایشی در اخلاق می‌داند. حالا می‌توان این سؤال را مطرح کرد: آیا اصلاً این برای نظریه گرایشی معتدل چالشی جدی است؟

۳. نظریه گرایشی معتدل و نقش تمایز بخشی در محتوا

در اینجا می‌خواهم چالش تقریر را تفصیل بدهم تا بررسی کنیم که مُراد از این چالش دقیقاً چه می‌تواند باشد. در یک نگاه کلی، دست‌کم سه خوانش از این چالش می‌توان ارائه داد:

خوانش نخست از چالش تقریر به این نحو خواهد بود که آیا نظریه گرایشی اساساً قادر است تفاوت معنایی میان جملات دینی مختلف را توضیح دهد. در اینجا پرسش در باب «امکان تبیین تفاوت‌ها» است، نه این که دقیقاً با کمک چه ابزاری این تفاوت‌ها تبیین می‌شوند. به نظر می‌رسد که این حداقلی‌ترین خوانش از چالش تقریر است و باز هم به نظر می‌رسد که نقدی که اسکات مطرح کرده دست‌کم «امکان» ارائه چنین تبیینی را نفی نکرده؛ چرا که بیشتر از «دشواری» این چالش سخن می‌گوید، نه «ممتنع بودن» آن.

خوانش دوم به کفایت محتوایی در نظریه‌های گرایشی می‌پردازد. طبق این خوانش، چالش تقریر چنین خواهد بود که آیا مؤلفه‌های غیرشناختی‌ای که متناظر با جمله‌های دینی در نظر گرفته می‌شوند آن قدر غنی و متکثر هستند که بتوانند تفاوت‌های معنایی میان جملات دینی را توضیح دهند؟ به نظر می‌رسد آنجایی که اسکات به نظریه‌های گرایشی در اخلاق متمسک می‌شود به چنین نکته‌ای توجه دارد؛ چرا که گویی می‌خواهد بگوید که در حوزه اخلاق، جملات اخلاقی با وجود تمام تکررها و تنوع‌ها به کفایت محتوایی چندانی نیاز ندارند و به صرف تمسک به دوگانه‌هایی مثل تحسین/تقبیح یا مدح/مذمت می‌توان آنها را توضیح داد، اما جملات دینی تنوعات و تکرراتی دارند که نظریه گرایشی به دشواری می‌تواند از پس تبیین آنها بر بیاید؛ مثلاً جملاتی اوصاف خدا را ذکر می‌کنند و جملاتی به واقعه‌های دینی-اسطوره‌ای اشاره دارند و جملاتی به پدیده‌هایی مثل بهشت و جهنم.

اما خوانش سوم ممکن است چالش تقریر را از حیث مؤلفه‌های نظری مطرح کند. این چالش ممکن است بگوید که شاید نظریه‌های گرایشی بتوانند تک‌تک جمله‌های دینی را به شکل ارتجالی^۶ با گرایش‌های غیرشناختی متناظر سازند، اما همچنان این پرسش باقی می‌ماند که آیا چنین مؤلفه‌ای از حیث نظری موجه است یا نه. در واقع نگرانی اصلی در اینجا این است که نظریه‌های گرایشی برای حفظ قدرت تبیینی خود ناچار شوند فهرستی طولانی، ناموجه یا تصنعی از نگرش‌های متمایز را در چارچوب نظری خود وارد کنند، و در نتیجه از سادگی، شفافیت و مزیت‌های اولیه خود فاصله بگیرند.

اما هر سه خوانش یادشده گویا یک پیش‌فرض اساسی دارند: وقتی مؤلفه‌های غیرشناختی در تحلیل جملات دینی وارد می‌شوند، باید در تبیین تکرر و تنوع جملات دینی نقشی ایفا کنند. بدین ترتیب، خوانش اول می‌پرسد که آیا ممکن است مؤلفه غیرشناختی از عهده تبیین تنوع و تکرر جملات دینی بر بیاید؟ خوانش دوم می‌پرسد که کدام مؤلفه غیرشناختی از چنان کفایت محتوایی‌ای برخوردار است که می‌تواند تکرر و تنوع جملات دینی را تبیین کند؟ و در نهایت، خوانش سوم می‌پرسد که اگر چیدمان پیچیده و متنوعی از مؤلفه‌های غیرشناختی توانستند از پس تبیین تنوع و تکرر جملات دینی بر بیایند، آیا چنین چیدمانی دارای قدرت تبیینی و نیز برتری تبیینی نسبت به بقیه نظریه‌ها هست یا نه؟

با این حال، نکته مهم در اینجا این است که نظریه گرایشی معتدل (یعنی نظریه‌ای که معتقد بود جملات دینی توأمان هم برای حکایت از واقعیات و ویژگی‌های دینی و هم برای بیان گرایش‌های غیرشناختی وضع شده‌اند) هیچ نیازی به پیش‌فرض گفته‌شده ندارد. به عبارت دیگر، اگر در صورت‌بندی‌ای که اسکات از این نظریه ارائه کرده مذاقه

داشته باشیم، خواهیم دید که می‌توان نظریه گرایشی معتدل را به گونه‌ای فهمید که مؤلفه غیرشناختی هیچ نقشی در تبیین تنوع و تکرر جملات دینی نداشته باشد.

برای روشن‌تر شدن این نکته می‌توانیم از مفهوم زوج مرتب استفاده کنیم. در اینجا بهره‌گیری از مفهوم زوج مرتب، نه لزوماً به عنوان یک نظریه تمام‌عیار معنایی، بلکه نوعی چارچوب تحلیلی حداقلی یا حتی ابزاری برای تقریب به ذهن است تا درک روشن‌تری از تعهدات نظریه گرایشی معتدل داشته باشیم. طبق این تحلیل، نظریه گرایشی معتدل معنای جمله دینی را به صورت زوج مرتبی می‌بیند که یکی از مؤلفه‌های آن واقعیات و ویژگی‌های دینی (مؤلفه شناختی) و مؤلفه دیگر آن گرایش‌ها (مؤلفه غیرشناختی) است. بر این اساس جملات دینی زیر را می‌توان به این شکل تحلیل کرد:

- «خدا رحیم است»: (واقعیت رحیم بودن خدا، گرایش غیرشناختی)
 - «خدا کریم است»: (واقعیت کریم بودن خدا، گرایش غیرشناختی)
 - «آدم و حوا از بهشت هبوط کرده‌اند»: (واقعیت هبوط آدم و حوا، گرایش غیرشناختی)
 - «بهشت پاداش مؤمنان است»: (واقعیت پاداش بودن بهشت برای مؤمنان، گرایش غیرشناختی)
- حالا می‌دانیم که اولاً برای متمایز بودن دو زوج مرتب نیازی نیست که هر دو مؤلفه آن متفاوت باشند، و به همین خاطر، صرف تمایز و تفاوت یکی از مؤلفه‌ها کفایت می‌کند؛ ثانیاً در تحلیل پیش‌گفته، مؤلفه‌های نخست هر یک از جملات دینی همان واقعیات و ویژگی‌های دینی‌ای هستند که نظریه بدوی برای جملات دینی در نظر می‌گرفت و به صرف تنوع آنها می‌توانست از مخمصه چالش تقریر نجات پیدا کند. با این حساب، حتی اگر گرایش‌های غیرشناختی یادشده در این زوج مرتب‌ها عیناً یکی باشند، باز هم مؤلفه شناختی می‌تواند تفاوت و تمایز جملات متناظر با آنها را به‌خوبی تبیین کند. بدین ترتیب، می‌توانیم صورت‌بندی‌ای از نظریه گرایشی معتدل داشته باشیم که بار تمایزبخشی بر عهده مؤلفه شناختی آن باشد، و در نتیجه، دیگر هیچ ضرورتی وجود نخواهد داشت که مؤلفه غیرشناختی نقش تمایزبخشی را ایفا کند.

همین نکته توضیح می‌دهد که چرا فقط نظریه گرایشی معتدل از دایره این چالش خارج می‌شود و دو نظریه دیگر (نظریه غیرشناختی‌انگار مطلق و نظریه بیانی‌انگار) همچنان در این دایره باقی می‌مانند. نظریه غیرشناختی‌انگار مطلق اساساً هیچ مؤلفه شناختی‌ای برای جملات دینی در نظر نمی‌گیرد و نقش تمایزبخشی را تمام‌وکمال به مؤلفه شناختی می‌سپارد؛ نظریه بیانی‌انگار هم از آنجا که قائل به مؤلفه شناختی دینی برای همه جملات دینی نیست، ناگزیر باید تمایز جملات را با تکیه به مؤلفه‌های غیرشناختی توضیح دهد. پس تا اینجا معلوم می‌شود که چون در نظریه گرایشی معتدل لازم نیست که نقش تمایزبخشی بر عهده مؤلفه غیرشناختی باشد، پس چالش تقریر (بنا به خوانش‌هایی که مؤلفه غیرشناختی را تمایزبخش می‌خواهند) بر این نظریه وارد نخواهد بود.

۴. نظریه گرایشی معتدل و نمونه‌هایی برای مؤلفه غیرشناختی

اما ممکن است چالش تقریر را در قالب خوانش چهارم صورت‌بندی کنیم. طبق این خوانش، درست است که مؤلفه (مؤلفه‌های) غیرشناختی قرار نیست تنوع و تکرر جملات دینی را توضیح دهند، اما همچنان بر عهده صاحب نظریه است که مشخص کند جملات دینی به کدام مؤلفه (مؤلفه‌های) غیرشناختی اشاره دارند.

البته این مطالبه بجاست و نظریه گرایشی معتدل باید تقریری ایجابی ارائه بدهد. اما مدعای من در پاسخ به

این چالش این است که چون وظیفه تمایزبخشی از دوش مؤلفه غیرشناختی برداشته شده، می‌توان با ارائه یک تقریر حداقلی از مؤلفه غیرشناختی از عهده این چالش برآمد؛ و ارائه این تقریر حداقلی، بر خلاف نظر مایکل اسکات، دست‌کم دشوارتر از تقریر نظریه‌های گرایشی اخلاقی نخواهد بود. با این حساب، لازم است به دو پرسش بپردازیم: اولاً چه نامزدهایی برای تقریر حداقلی از مؤلفه غیرشناختی داریم؟ ثانیاً چرا چنین تقریری از تقریر نظریه‌های گرایشی اخلاقی ساده‌تر به نظر می‌آید؟

در پاسخ به پرسش نخست، صرفاً از باب نمونه به سه تقریر محتمل اشاره می‌کنم (در اینجا در مقام دفاع یا شرح تفصیلی این مؤلفه‌ها نیستم، بلکه صرفاً به این موارد اشاره می‌کنم تا با تکیه به برخی نظرات موجود، نشان دهم که چگونه می‌توان برای همه جملات دینی یک مؤلفه غیرشناختی در نظر گرفت).

در تقریر نخست، می‌توان از ایده ژان-لوک ماریون بهره گرفت. ماریون زبان دینی را اساساً نه گزارشی، بلکه پاسخی از جنس ستایش^۷ نسبت به دریافت پیشامفهوم پدیدار الهی می‌داند و معتقد است که گفتار دینی نسبت وجودی و التفاتی انسان به امر الهی را در قالب ستایش اظهار می‌کند (Marion 2012, 76). حالا، نظریه گرایشی معتدل می‌تواند ایده غیرشناختی «ستایش» را از ماریون اخذ کند و مدعی شود که جملات دینی علاوه بر توصیف و گزارش حاکی از واقعیت دینی، حاوی مؤلفه غیرشناختی «ستایش» خواهند بود. در اینجا دیگر لازم نیست که در جمله‌های متنوع و متکثر دینی، «ستایش» به آشکال گوناگونی پدیدار شود و می‌تواند به شکل ساده و بسیطی در همه جملات دینی مشترک باشد. بدین ترتیب، جملات پیش‌گفته دینی چنین تحلیل می‌شوند:

- «خدا رحیم است»: (واقعیت رحیم بودن خدا، گرایش غیرشناختی ستایش)
 - «خدا کریم است»: (واقعیت کریم بودن خدا، گرایش غیرشناختی ستایش)
 - «آدم و حوا از بهشت هبوط کرده‌اند»: (واقعیت هبوط آدم و حوا، گرایش غیرشناختی ستایش)
 - «بهشت پاداش مؤمنان است»: (واقعیت پاداش بودن بهشت برای مؤمنان، گرایش غیرشناختی ستایش)
- در تقریر دوم، می‌توان از ایده ژاک دریدا بهره جست که زبان دینی را نه گزارش امر الهی بل «نیایش»^۸ و دعا در خطاب به چیزی می‌داند که همواره از چنگ تصریح مفهومی می‌گریزد. بدین ترتیب، در نظر او، زبان دینی در اصل صورت‌بندی تعهد، توسل و گشودگی نسبت به امر غیبی است، نه توصیف آن (Derrida 1992, 111). در اینجا هم نظریه گرایشی معتدل می‌تواند این ایده «نیایش» را از دریدا اخذ کند و معتقد شود که مؤلفه غیرشناختی جملات دینی از جنس همین «نیایش» است.

یا در نهایت، در تقریر سوم، اجمالاً می‌توان نگاهی جامع‌تر داشت و مؤلفه غیرشناختی جملات دینی را «تعبد نسبت به امر متعالی غیبی» دانست؛ به این معنا که فرد وقتی در گفتمان دینی قرار می‌گیرد، خود را در نسبت با امر متعالی و غیبی می‌داند و از آنجا که آن امر متعالی و غیبی را اصیل و سرنوشت‌ساز به شمار می‌آورد، گرایشی از جنس خودسپاری به آن را دارد.

در هر صورت، فارغ از این‌که کدام یک از این تقریرها قابل دفاع‌اند و چه تقریرهای بدیل دیگری هم می‌توان ارائه داد، همین نمونه‌ها کفایت می‌کنند که ببینیم نظریه گرایشی معتدل «می‌تواند» به راحتی نامزدهایی برای مؤلفه غیرشناختی ارائه کند.

اما پرسش دوم همچنان پابرجاست: چرا چنین تقریری از تقریر نظریه‌های گرایشی اخلاقی ساده‌تر به نظر

می‌آید؟ این پرسش را می‌توان به این نحو پاسخ داد که اولاً در نظریه‌های گرایشی اخلاقی (با وجود همه سادگی تبیینی‌ای که اسکات ادعا کرده است)، بار تمایزبخشی بر عهده مؤلفه غیرشناختی است و همین می‌طلبد که صاحب نظریه گرایشی اخلاقی توضیح بدهد که چگونه مؤلفه‌های غیرشناختی‌ای مثل تحسین/تقییح یا مدح/ذم را در تبیین جملات متنوع و متکثر اخلاقی کافی می‌داند؛ ثانیاً اگر از این نکته بگذریم، دست‌کم کار نظریه گرایشی معتدل در ارائه یک مؤلفه مشترک برای تمام جملات دینی از کار نظریه گرایشی اخلاقی برای تبیین جملات اخلاقی بر پایه دوگانه‌های پیش‌گفته «دشوارتر نیست».

با این حساب، می‌توان ادعا کرد که اگر چالش تقریر را بر اساس خوانش چهارم صورت‌بندی کنیم، نظریه گرایشی معتدل می‌تواند نامزدهایی برای مؤلفه غیرشناختی ارائه دهد و به نظر می‌رسد که برخلاف رأی مایکل اسکات، کاری دشوارتر از نظریه‌های گرایشی اخلاقی بر عهده نخواهد داشت.

۵. آیا نظریه گرایشی معتدل مؤلفه غیرشناختی را از ارزش نمی‌اندازد؟

تا به اینجا به این نتیجه رسیده‌ایم که نظریه گرایشی معتدل می‌تواند بار تمایزبخشی محتوایی در جملات دینی را از دوش مؤلفه غیرشناختی بردارد و با یک تقریر حداقلی (مثل نیایش یا ستایش)، از پس توضیح و تشریح مؤلفه غیرشناختی جملات دینی بربایند. اما همین جا می‌توان به اجمال نقد تازه‌ای علیه نظریه گرایشی معتدل مطرح کرد: ویژگی عمومی نظریه‌های گرایشی در حوزه زبان دینی این است که محتوای غیرشناختی جملات را پررنگ‌تر می‌کنند و چه‌بسا آن را لب محتوای جملات دینی می‌دانند. اما به نظر می‌رسد که این صورت‌بندی از نظریه گرایشی معتدل ارزش و اهمیت و جایگاه مؤلفه غیرشناختی در محتوای جملات دینی را کم‌رنگ کرده و اولویت را به مؤلفه شناختی (حکایتگری از واقعیت دینی) داده و بیشتر نمونه‌ای از «شناختی‌انگاری» به شمار می‌آید.

این اعتراض در نگاه نخست موجه به نظر می‌آید، اما بر پیش‌فرضی استوار است که می‌توان آن را به چالش کشید. در واقع این اعتراض پررنگ بودن نقش یک مؤلفه را در تمایزبخشی معنایی آن می‌داند. به بیان دقیق‌تر، این اعتراض مفروض می‌گیرد که اگر مؤلفه‌ای در تفکیک میان معانی جملات هم‌سنخ نقشی ایفا نکند، آنگاه نقشی غیرضروری یا حاشیه‌ای خواهد داشت.

در مقابل چنین پیش‌فرضی می‌توان استدلال کرد که نقش اساسی مؤلفه غیرشناختی در نظریه گرایشی معتدل همانا تبیین کارکردهای عمل‌گرایانه، گفتمانی و هویتی زبان دینی است؛ یعنی همان کارکردهایی که لزوماً در سطح تمایزهای معنایی ظریف میان محمول‌های دینی منعکس نمی‌شوند، اما حذف آنها به معنای از دست رفتن بخش مهمی از نحوه عملکرد گفتمان دینی خواهد بود. به عبارت دیگر، وجود همین مؤلفه غیرشناختی است که باعث می‌شود جمله‌ای از جملات متعارف فاصله بگیرد و ذیل گفتمان دینی جای بگیرد و نشان بدهد که ستایش، نیایش، تعبد یا چیزهایی از این دست از مقومات گفتمان دینی است. بدین ترتیب، نظریه گرایشی معتدل نه مؤلفه غیرشناختی را حذف می‌کند و نه آن را به ابزار تمایزبخشی فرومی‌کاهد؛ بلکه با تفکیک دقیق وظایف مؤلفه شناختی و غیرشناختی، جایگاه هر یک را در چارچوبی واقع‌بینانه‌تر و منسجم‌تر بازتعریف می‌کند. در این چارچوب، مؤلفه شناختی مسئول تبیین صدق، کذب و تمایزهای محتوایی است، و مؤلفه غیرشناختی مسئول توضیح نحوه درگیری عملی، التفاتی و وجودی‌گوینده با آن محتوا.

بدین ترتیب، صورت‌بندی نظریه گرایشی معتدل را این‌گونه در نظر بگیریم: اولاً توأمان دارای مؤلفه شناختی و

مؤلفه غیرشناختی (مثلاً در قالب یک زوج مرتب) است؛ ثانیاً مؤلفه غیرشناختی را چیزی مثل ستایش یا نیایش یا تعبد بدانیم؛ ثالثاً نقش تمایزبخشی بر عهده مؤلفه شناختی است؛ رابعاً نقش توضیح نحوه درگیری عملی، التفاتی و وجودی گوینده با محتوا بر عهده مؤلفه غیرشناختی است. این صورت‌بندی، که کاملاً با روایت اسکات از نظریه گرایشی معتدل همراه است، یا اساساً با چالشش تقریر مواجه نیست، یا اگر مواجه باشد، به راحتی می‌تواند از پس آن بربیاید.

نتیجه‌گیری

آیا جملات دینی محتوای ناظر به واقع دارند و از واقعیتی حکایت می‌کنند؟ در این مقاله دیدیم که یکی از پاسخ‌های محتمل به این پرسش رویکردهایی هستند که زبان دینی را به نحوی بیانگر گرایش‌های غیرشناختی می‌انگارند. طبق این نظر، جملات دینی، بر خلاف کاربرد جملات در گفتمان معمول، یا تماماً ناظر به واقع نیستند و محتوایشان صرفاً محتوای غیرشناختی است، یا علاوه بر محتوای شناختی، دارای نوعی از محتوای غیرشناختی هستند. یکی از این نظریه‌ها نظریه گرایشی معتدل است، نظریه‌ای که طبق آن، جملات دینی وضعاً هم بیانگر وضعیت‌های غیرشناختی مثل عواطف هستند و هم دارای محتوای شناختی‌اند و باور دینی گوینده را بیان می‌کنند.

مایکل اسکات همه نمونه‌های نظریه‌های گرایشی را اجمالاً با چالشی مواجه ساخت که آن را «چالش تقریر» نامیدیم. طبق این چالش، نظریه‌های یادشده از آن حیث که گرایش‌های غیرشناختی را در تحلیل خود دخیل کرده‌اند، باید تقریر و تحلیلی ایجابی از گرایش‌های موردنظرشان ارائه بدهند. نحوه طرح این چالش از جانب اسکات چنان است که اولاً همه مصادیق برشمرده نظریه‌های گرایشی را با چالش یادشده مواجه می‌داند؛ ثانیاً کار همه مصادیق برشمرده نظریه‌های گرایشی در حل این چالش را دشوارتر از کار نظریه‌های گرایشی در اخلاق می‌داند.

در این مقاله نشان دادیم که وجه دشواری «چالش تقریر» احتمالاً زمانی پدیدار خواهد شد که قرار باشد تکثر و تنوع جملات دینی را بر اساس گرایش غیرشناختی توضیح دهیم؛ اما نظریه گرایشی معتدل، از آنجا که محتوای جملات دینی را زوج مرتبی متشکل از مؤلفه شناختی و مؤلفه غیرشناختی می‌داند، می‌تواند نقش تمایزبخشی در محتوا را به مؤلفه غیرشناختی بسپارد، و از این حیث با چالش تقریر مواجه نخواهد شد. همچنین اگر چالش تقریر را مطالبه ارائه تقریری (نه لزوماً تمایزبخش) از مؤلفه غیرشناختی بدانیم، باز هم نظریه گرایشی معتدل گزینه‌های متعددی (مثل نیایش و ستایش و تعبد) در دسترس دارد که تقریر آنها دست‌کم دشوارتر از کار نظریه‌های گرایشی در اخلاق نیست. بدین ترتیب می‌توان ادعا کرد که بر خلاف نظر مایکل اسکات، نظریه گرایشی معتدل یا اساساً با چالش تقریر مواجه نمی‌شود، یا اگر مواجه شود، می‌تواند با رویکردی حداقلی نسبت به مؤلفه غیرشناختی، تقریر موردنظر را ارائه دهد و از این حیث ظاهراً کاری دشوارتر از نظریه‌های گرایشی اخلاقی نخواهد داشت.

اما این تقریر حداقلی از مؤلفه شناختی لزوماً به معنای دست‌کم گرفتن مؤلفه غیرشناختی و کاستن از ارزش آن در محتوای جملات دینی نیست؛ چرا که می‌توان مدعی شد که نظریه گرایشی معتدل، با تفکیک دقیق وظایف مؤلفه شناختی و غیرشناختی، جایگاه هر یک را در چارچوبی واقع‌بینانه‌تر و منسجم‌تر بازتعریف می‌کند. در این چارچوب، مؤلفه شناختی مسئول تبیین صدق، کذب و تمایزهای محتوایی است، و مؤلفه غیرشناختی مسئول توضیح نحوه درگیری عملی، التفاتی و وجودی گوینده با آن محتوا.

با این حال، همچنان دست‌کم دو پرسش گشوده وجود دارد: اولاً آیا نظریه گرایشی معتدل، فارغ از این نقد و

این جواب، فی نفسه نظریه‌ای معقول و پذیرفتنی است؟ ثانیاً تقریر مؤلفه غیرشناختی (هرچند قرار نیست لزوماً امری پیچیده و ذوابعاد باشد) چه می‌تواند باشد: ستایش، نیایش، تعبد نسبت به امر متعالی غیبی یا چیزی دیگر؟ هر یک از این پرسش‌ها می‌توانند سرآغاز پژوهشی مستقل باشند.

ملاحظات اخلاقی و حقوقی

تعارض منافع: نویسنده اعلام می‌کند که در ارتباط با این مقاله تعارض منافع وجود ندارد.

اصول اخلاق نشر: فرایند تهیه و ارائه این مقاله مطابق اصول و موازین اخلاق نشر مورد تأکید کمیته اخلاق نشر (COPE) و سیاست‌های اخلاقی نشریه انجام شده است.

حمایت مالی و منشأ پژوهش: این پژوهش بدون حمایت مالی انجام شده و مستخرج از طرح پژوهشی، پایان‌نامه یا رساله نیست.

استفاده از هوش مصنوعی: در تهیه این مقاله از ابزارهای هوش مصنوعی مولد -به نحوی که مطابق دستورالعمل نشریه مستلزم اعلام باشد- استفاده نشده است.

Bibliography

- Braithwaite, Richard Bevan. 1975. *An Empiricist's View of the Nature of Religious Belief*. Norwood Editions.
- Derrida, Jacques. 1992. "How to Avoid Speaking: Denials." Translated by John P. Leavey Jr. In *Derrida and Negative Theology*, edited by Harold Coward and Toby Foshay. State University of New York Press.
- Kenny, Anthony. 2005. *The Unknown God: Agnostic Essays*. Continuum.
- Marion, Jean-Luc. 2012. *God Without Being: Hors-Texte*. 2nd ed. Translated by Thomas A. Carlson. University of Chicago Press.
- Moore, Andrew, and Michael Scott, eds. 2007. *Realism and Religion: Philosophical and Theological Perspectives*. Ashgate.
- Scott, Michael. 2013. *Religious Language*. Palgrave Macmillan.
- Scott, Michael. 2015. "Realism and Anti-Realism." In *The Routledge Handbook of Contemporary Philosophy of Religion*, edited by Graham Oppy. Routledge.
- Scott, Michael. 2022. "Religious Language." In *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Spring 2022 ed., edited by Edward N. Zalta. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2022/entries/religious-language>.
- Van Roojen, Mark. 2004. "Moral Cognitivism vs. Non-Cognitivism." In *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, edited by Edward N. Zalta. <https://plato.stanford.edu/entries/moral-cognitivism>.

یادداشت‌ها

- ¹ cognitivist / non-cognitivist
- ² conventionally
- ³ moderate attitude theory
- ⁴ face value theory
- ⁵ expressivism
- ⁶ ad hoc
- ⁷ praise
- ⁸ praying